

СЛОВОСКЛАДАННЯ ЯК ОДИН ІЗ НАЙПОШИРЕНІШИХ СПОСОБІВ СЛОВОТВОРУ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Ірина НАЗАРЕНКО (Мелітополь, Україна)

У статті розглядається проблематика словотвору німецької мови, а саме словоскладання. Виявлено причини виникнення нових слів і способи їх утворення за допомогою словоскладання як одного з найпоширеніших способів словотвору німецької мови. Велике поширення словоскладання, особливо в системі іменника, пояснюється низкою причин: спрощення структури словосполучення, невелика кількість відносних прикметників, дія аналогії, мовна картина світу давніх германців. Дослідження проводилося за допомогою дистрибутивного та трансформаційного аналізів на матеріалі німецькомовних текстів.

Ключові слова: *основа, афіксація, деривація, словоскладання, словотвір, бінарна структура, дистрибутивний аналіз.*

The article deals with the problems of word-formation, namely word composition, in German. The author has determined the causes for new words to appear and the ways of forming them by means of word composition as one of the most wide-spread means of word-formation in German. Word composition in the system of Noun is largely spread which is explained by a range of reasons: simplification of the word group structure, a small amount of relative adjectives, effect of analogy, the language worldview of the ancient Germanic peoples. The research was carried out by means of distributive and transformational analyses being based on German texts.

Key words: *stem, affixation, derivation, word composition, word-formation, binary structure, distributive analysis.*

Словниковий склад будь-якої мови є продуктом усієї попередньої історії цієї мови і, разом з тим, живою історією народу, який говорить цією мовою, оскільки у словниковому складі відображаються події, що відбуваються в

суспільстві. Словниковий склад німецької мови постійно поповнюється, адже в суспільстві відбувається бурхливий розвиток науки, техніки, що призводить до появи нових слів і термінів. Як правило, нові слова утворюються на основі вже існуючих у мові слів за допомогою різних способів словотвору.

Особливістю німецького словотвору є словоскладання: Adventsbrauch, Hochzeitsbrauch, Osterbrauch, Weihnachtsbrauch; Sittenlehre, Sittengeschichte, Landessitte, Volkssitte, Traditionspflege; Schneefeld, Waldschneise, Hotelbesitzer, Weltkrieg, Glückzahl; hinauffahren, benachrichtigen; regelmäßig, gewohnheitsmäßig, hergebrachtermaßen, landläufig.

Словоскладання як один зі способів утворення нових слів не є виразно германським явищем і було поширеним у багатьох давніх індоєвропейських мовах. Воно залишається як досить продуктивний спосіб поповнення словникового складу сучасної німецької мови. Однак у германських мовах словоскладання іменників надзвичайно поширилось. Це пояснюється такими причинами: порівняно невелика кількість суфіксів іменників, що повинно було компенсуватися збільшенням кількості складних слів; обмежена кількість відносних прикметників, що також зумовило широке вживання словосполучень «іменник у називному + іменник у родовому відмінках», які перетворилися пізніше в складні слова; невелика кількість суфіксів прикметників, що обмежувало утворення прикметників і призводило до зазначених вище наслідків [3, с. 380].

Словоскладання є характерологічною ознакою німецького словотворення. Ці складні слова іноді ніби накопичують у своїй семантичній структурі певну текстову інформацію. Їх можна вважати текстуально значущими, тому що в їхній семантичній структурі мають місце складні семантичні процеси, а відсутність словникових еквівалентів тільки підтверджує це припущення. Наявність опису цих лексем за допомогою дефініцій у певних довідково-бібліографічних джерелах свідчить про їхню семантичну тотожність.

За своєю морфологічною структурою германські складні іменники є двокомпонентними утвореннями. Розрізняють такі їх основні моделі в

германських мовах: «іменник + іменник»; «дієслово + іменник»; «прикметник + іменник» [3, с. 380].

Окрему групу становлять похідні основи (далі – ПО) okazіональних означальних складних слів, словотворчі компоненти яких, за спостереженнями О. Шишліної, «при поєднанні в ПО складного іменника не отримують здвигу в значенні та є ідентичними з цієї точки зору вільним словосполученням» [9, с. 158]: das Schnee/feld, der Menschen/typ, das Oliven/öl, die Obsternte, die Fleisch/brühe, die Zimmer/decke, das Armen/hospital, die Pfannkuchen/suppe, die Heim/kehrer/probleme.

Аналіз семантичних відношень у ПО складних іменників дозволяє виявити характер відношень між похідною та твірними основами. У процесі розвитку мови семантичний зв'язок між твірними та похідними основами слів може розширюватись, послаблюватись або навіть втрачатись. Структурні та семантичні дослідження словотвору обумовили появу нових напрямків, які уточнюють кардинальні поняття словоскладання, виходячи з транспозиційних і номінативних процесів. Більш чіткою стає тенденція комплексного погляду на цілі класи складних слів за рахунок підключення засобів поєднання та дистрибуції. Словотворчі конструкції розвивають семантичні особливості та роблять зрозумілими семантичні можливості поєднання твірних основ всередині похідної основи складних іменників.

Повному та системному описові семантики похідних основ складних іменників сучасної німецької мови сприяє виявлення словотворчої семантики та семантичних особливостей словотворчих компонентів при утворенні похідних основ складних іменників. У похідних основах складних іменників імплікуються структурно-семантичні відношення між словотворчими компонентами, які становлять основу структури та значення складного іменника. Знання особливостей семантичних відношень між компонентами в ПО складного слова дозволяє передбачити шляхи утворення основ нових складних слів та розуміти значення нових термінів, які не зареєстровані в словниках.

Причинами появи нових слів у мові, утворених за допомогою деривації (афіксації), словоскладання або за допомогою інших словотвірних способів, є потреба позначати нові предмети і явища навколишньої дійсності – це в першу чергу стосується термінологічної лексики; лексики, пов'язаної з політичною і громадською діяльністю людини. У цьому випадку поява нових слів зумовлена виконанням мовою її комунікативної і номінативної функцій.

Проте не менш важливою функцією мови є емотивна – вираження емоцій, прагнення мовця до експресивності.

Зрештою, причинами словотворення можуть бути структурно-семантичні особливості тієї чи іншої мови. У німецькій мові недостатньо або дуже обмежені у своєму вжитку так звані відносні прикметники. Замість них використовують компоненти складних слів: *Chefredakteur*, *Grundabgabe*, *Bilderbuch*.

Характерною особливістю німецької мови є й те, що більшість іменникових суфіксів чітко розрізняють граматичний рід іменника. Інакше кажучи, суфікси є маркерами граматичного роду. Проте, існує кілька випадків, де той самий суфікс може утворювати іменники різних родів. У цьому випадку семантика іменників (точніше, належність іменника до певного семантичного підкласу) також видозмінюється. Так, суфікс *-at* у іменниках чоловічого роду означає особу (*der Adressat*, *Kandidat*), а в іменниках середнього роду має збірне значення (*das Format*, *das Konglomerat*). Цей самий омонімічний суфікс використовують і для творення прикметників.

У лексиці відбиваються фрагменти соціального досвіду, обумовленого основною діяльністю народу. Існування тих або інших лексичних одиниць пояснюється практичними потребами. Зв'язок історії й культури народу з мовою особливо яскраво проявляється на словотвірному рівні. Велика кількість словотвірних одиниць відбиває специфічні національні риси, його побут, звичаї, традиції, своїм корінням сягають в історію народу.

Ю. Рождественський стверджує, що будь-яке слово є предметом творчості, а творення слів, власне, є створенням мови [5, с. 60], оскільки саме

слова (у тому числі й нові слова) формують її лексичний потенціал. Поява нового слова, що не порушує синтаксичного узусу, може бути пов'язана з новим лексичним вживанням слів [1, с. 444].

Отже, розглянемо осново- і словоскладання як творення слів за допомогою сполучення двох і більше самостійних компонентів. Кожен із компонентів іноді складається з декількох слів (die Heim/kehrer/probleme), але при цьому весь композит, як правило, є бінарним, тобто складається з двох компонентів. Класифікацію німецьких композитів можна проводити за різними ознаками. Насамперед, усі композити можна розподілити залежно від їхньої атрибуції до певної частини мови, тобто, умовно кажучи, залежно від їхньої морфологічної структури. Відповідно до морфологічної класифікації виокремлюють такі типи композитів: композити-іменники, композити-прикметники, композити-дієслова. Більш детально розглянемо композити-іменники.

Композити-іменники:

- Substantiv + Substantiv

Deutschlehrer, Sektglas, Geburtstagesgeschenk, Zimmernummer, Zimmerschlüssel, Abendkleid, Telefonnummer, Apfelkuchen, Schweinebraten, Sonntagmorgen, Stadtteil, Geschäftsleute, Fischerhut, Nachtportier, Lebensregel, Kräuterkäse, Kriegswinter, Sonnenhut, Grundformen;

- Adjektiv + Substantiv

Rotwein, Fremdsprache, Großeltern, Großvater, Englischarbeit, Zauberkaste, Oberinspektor, Höhenzug, Wildschweine, Braunhemd, Goldstück, Ostfront, Obersäkretär, Vollstreckung, Hochzeit, Rundgang, Hauptflur, Ostzone, Goldgrube, Fernseher, Oberheizer;

- Verbalstamm + Substantiv

Schaufenster, Schlafzimmer, Wohnzimmer, Schimpfwörter, Glaubwürdigkeit, Krankenhaus, Schreibtisch, Weihnacht;

- Zahlwort + Substantiv

Zweierreihe, Zweikampf;

- Pronomen + Substantiv

Ichform, Selbstsucht, Selbstbedienung;

- Adverb + Substantiv

Rechtsschreibung, Rechtsanspruch, Rechtsanwalt, Rechtsbeugung;

- Präposition + Substantiv

Ausland, Ausländer, Ausbau, Ausmaß, Ausschluss, Aufsatz, Anzug, Nachmittag, Nachricht, Nebenraum, Nebensatz, Übersetzung, Übergabe, Vorfall, Mitglied, Unterredung, Vorspeise, Vorsorge, Vorhang;

- Eigennamen + Substantiv

Nikolaustag, Elviskostüm (костюм Елвіса Преслі), Evaskostüm, Elvisplatten;

Ще однією характерною рисою в німецькому словотворі є слова утворені за допомогою німецького іменника Mann з іншими частинами мови. Навіть можна виокремити групу слів утворених за допомогою цього іменника. Історично склалося, що дуже багато німецьких прізвищ утворено за допомогою німецького іменника Mann, який означає «чоловік»: Kellermann, Klausmann, Eisenmann, Bergmann і навіть просто Mann, і дуже багато інших, але це вже інша галузь лінгвістики – ономастика, яка досліджує власні назви (їхнє походження, класифікацію і тлумачення). Також є велика кількість слів, утворених за допомогою цього іменника в повсякденному вжитку: Kaufmann, Weihnachtsmann, Geschäftsmann, Sämann, Sa-Mann тощо.

Вважається, що будь-який іменник у німецькій мові може утворити з будь-яким іншим іменником нове складне слово (кількість новоутворень залежить від кількості значень цього слова).

Залишається цікавим, чи справді сполучення іменників у складному слові не знає обмежень; якщо все ж таки існують певні обмеження, то як і якою мірою вони проявляються; чи можна в певний спосіб вивчити і виміряти сполучуваність компонентів у складному слові.

Отже, словоскладання надзвичайно поширене в німецькій мові і є однією з характерних відмінностей німецької мови від інших мов. Дистрибутивний та трансформаційний методи аналізу виявили, що німецькі складні слова є, як

правило, бінарними структурами, які складаються з двох безпосередніх складників, при цьому кількість кореневих морфем може бути більше двох. Найпоширенішими композитами виявляються: Substantiv + Substantiv, Adjektiv + Substantiv, Verbalstamm + Substantiv.

Велике поширення словоскладання, особливо в системі іменника, пояснюється низкою причин:

- спрощення структури словосполучення з прагматичних міркувань – іменник у родовому відмінку перед означеним словом – сприяло їх поєднанню: eine Lebensgeschichte (eine Geschichte des Lebens), а також поєднанню прикметника з іменником: die Fremdsprache (die fremde Sprache);

- лексична (невелика кількість відносних прикметників) і морфологічна (здатність прикметників поєднуватися з порівняно невеликою кількістю суфіксів);

- дія аналогії за Г. Паулем;

- мовна картина світу давніх германців (що характеризується світосприйняттям на підсвідомому рівні та необхідністю позначувати певні предмети та явища саме в німецькій мові).

Саме лексичний склад мови в найбільш повному вигляді відбиває особливості мислення, психології, умов і способу життя його носіїв. Слово дозволяє отримати уявлення про мислення, психологію, умови життя давніх германців, тобто про все те, що прийнято називати мовною картиною світу [3, с. 404-405].

«Новостворені одиниці є найсучаснішими мовними породженнями, а при всякому породженні виникає дещо, чого не було досі. Народження буде нове буття і йому повинен передувати вже наявний матеріал» [2, с. 145]. Кожна одиниця, навіть будучи новою, обов'язково повинна базуватись на засадах і принципах певної мови (фонетична, лексична, синтаксична, функціональна, стилістична специфіка тощо), інакше буде відкинута системою мови. Нове слово, як і будь-яке інше, підпорядковується суворим законам, які керують елементами цієї мови [8, с. 367].

«Відомо, що мова віддзеркалює національну культуру, є живою скарбницею народу – у ній його надія, розум, досвід. Водночас мова є найважливішим засобом спілкування між людьми, передачі думок одних іншим. Тому, приєднуючись до спілкування іноземною мовою, можна зрозуміти, а при потребі й сприйняти все краще, що є в культурі іншого народу» [6, с. 114].

Особливістю сучасного складу лексики німецької мови є стрімке збільшення кількості функціонуючих у мовленні слів і, головне, існування в ньому великої кількості актуальних позначень. Поява нових слів є неминучим кроком для подальшої еволюції будь-якої мови. Отже, мова – це така система, яка постійно розвивається. На лексичному рівні мова розвивається завдяки появі нових одиниць. Їхнє подальше функціонування залежить від багатьох факторів: як позамовних (важливість поняття, яке отримує новітню номінацію), так і мовних (підпорядкованість новітніх одиниць закономірностям відповідної природної мови).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Блумфілд Л. Язык / Л. Блумфілд; пер. с англ. Е.С. Кубряковой и В.П. Мурат; комментарий Е.С. Кубряковой; под ред. и с предисловием М.М. Гухман. – М. : Прогресс, 1968. – 607 с.
2. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры : пер. с нем. / В. фон Гумбольдт; составление, общая редакция и вступительные статьи А.В. Гулыги и Г.В. Рамишвили. – М. : Прогресс, 1985. – 451 с.
3. Левицький В.В. Основи германістики / В.В. Левицький. – Вінниця : Нова Книга, 2006. – 528 с.
4. Левицький В.В. Семасиология : монографія для молодых исследователей / В.В. Левицький. – Изд. 2, исправл. и дополн. – Винница : Нова Книга, 2012. – 680 с.
5. Рождественский Ю.В. Общая филология / Ю.В. Рождественский. – М. : Фонд «Новое тысячелетие», 1996. – 326 с.

6. Семендяєв В.І. Деякі проблеми перекладу лексики як засобу міжкультурної комунікації / Семендяєв В.І. // Сучасні тенденції розвитку та дослідження германських мов : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Мелітополь : ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2008. – С. 114–116.

7. Степанова М.Д., Фляйшер В. Теоретические основы словообразования в немецком языке / М.Д. Степанова, В. Фляйшер. – Москва : Высшая школа, 1984. – 264 с.

8. Фуко М. Слова и вещи / М. Фуко; пер. с фр., вступ. статья Н.С. Автономовой. – М. : Прогресс, 1977. – 488 с.

9. Шишліна О.П. Семантика складних іменників з першим або другим словотворчим компонентом – основою кореневого іменника / О.П. Шишліна // Мовленнєва комунікація в постіндустріальному суспільстві : матеріали Другої Міжнародної наукової конференції германістів. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – С. 154–159.

10. Kellermann В. Das Meer / Bernhard Kellermann. – Charkiw : Ranok, 2003. – 240 S. – (Klassische Lektüre).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Назаренко – асистент кафедри німецької філології філологічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Наукові інтереси: історія германських мов (німецька, англійська, готська); типи, засоби словотвору сучасної німецької мови та причини виникнення нових слів (особливо тих, які не потрапили до словників німецької мови) у структурно-семантичному та прагматичному аспектах; діахронічна й типологічна семасіологія; готська мова як прамова германських мов (особливо історія і мова готів Таврії – князівство Феодоро та системотворча роль Олександрійського меридіану в розповсюдженні культурних парадигм).